

KUR'ÂN'DAKİ FUÂD KELİMESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Hatice AVCI*

Öz

Kur'ân'daki kelimeler ayete ve bağlama göre farklı anlamlar kazanabilir. Ancak herhangi bir kelimeye tefsirlerde ve meallerde farklı anlamlar verilmesi, bazen ayetleri anlamayı zorlaştırmakta ve anlam karışıklıklarına yol açabilmektedir. Böyle bir probleme sebep olduğunu düşündüğümüz kelimelerden biri *fuâd*dir. Bu çalışmada *fuâd* kelimesinin ayetlerdeki kullanımı inceleyerek kelimenin anlamına ulaşmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, kelimenin sözlük anlamı araştırılmış ve ilgili ayetler bağlamıyla incelenmiştir. Sözlükler ve klasik tefsirlerin kaynak olarak kullanıldığı çalışmada deskriptif yöntem kullanılmıştır. Kaynaklarda daha çok kalp, beyin, akıl anlamları verilen *fûad* kelimesinin temelde bir duyu, yeti veya işlevi ifade ettiği kanaatine varılmıştır. Bu kelimenin algılama, idrak etme, düşünme, anlama, sezme gibi anlamlar içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak ayetlerde, bahsi geçen yetilerin ait olduğu organa, mecaz yoluyla işaret edilmiş olması da mümkündür. Bu ise anlamayı zorlaştıran karışıklığın ortaya çıkma sebebidir. Çünkü *fuâd*ın anlamı olarak sunduğumuz algılama, düşünme, akıl yürütme gibi işlevler beynin görevi olarak bilirse de Kur'ân bunların yeri olarak kalbi göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Fûad, Algı, Kalp, Beyin.

* Arş. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

e-posta: h.avci@ogu.edu.tr ORCID: 0000-0001-9788-2385.

Atıf/Cite as: Avcı, H. (2020). "Kur'an'daki Fuad Kelimesi Üzerine Bir Değerlendirme". Dini Araştırmalar. 23(59): 349-371. DOI: 10.15745/da.811775

An Evaluation on the Word of *Fuâd* in the Qur'an

Abstract

The words in the Quran can have different meanings depending on the verse and its context. However, giving different meanings to any word of Quran in tafsirs and translation make it difficult to understand the verses and may cause confusion. One of the words that we think causes such a problem is *fuâd*. In this study, it is aimed to reach the meaning of the word by examining the usage of the word *fuâd* in the verses. For this purpose, the lexical meaning of the word was researched and the relevant verses were examined in context. It was preferred descriptive method in the study in which dictionaries and classical tafsirs were used as sources. It is concluded that the word *fûad*, which means mostly heart, brain and mind in the sources, basically refers to a sense, ability or function. It is reasoned that this word contains meanings such as perception, comprehension, thinking, understanding, and intuition. However, in the verses, it is possible that the organ to which the aforementioned abilities belong is meant through metaphor. This is the reason for confusion that makes it difficult to understand. Because, although the functions such as perception, thinking, reasoning that we present as the meaning of *fuâd* are known as the task of the brain, the Quran has shown the heart as their place.

Keywords: Quran, Tafsir, *Fuâd*, Perception, Heart, Brain.

Summary

The words in the Quran can have different meanings depending on the verse and its context. However, giving different meanings to any word of Quran in tafsirs and translation make it difficult to understand the verses and may cause confusion. One of the words that we think causes such a problem is *fuâd*. In this study, it is aimed to reach the meaning of the word by examining the usage of the word *fuâd* in verses. For this purpose, the lexical meaning of the word was researched and the relevant verses were examined in context. Descriptive method was used in the study in which dictionaries and classical tafsirs were used as sources.

The word *fuâd* is usually given the meaning of heart in dictionaries. In the tafsirs and translations, the meanings of mind and brain are given besides the heart. In order to clarify the meaning of the word, we have examined the verses of *fuâd* in the Qur'an. The word *fuâd* with its plural "al-af'ida" is mentioned 16 times in 13 Meccan surahs, 15 verses in the Quran. 5 of them

are singular and 11 are plural. Considering the meanings in these verses, we have found it appropriate to examine the word *fuâd* under certain headings. In the light of the inferences, we made from the verses and tafsirs, we have classified the characteristics of the *fuâd* as follows:

1. *Fuâd* is primarily a blessing.
2. This blessing has the features of knowing, tendency and refutation.
3. *Fuâd* is held responsible.
4. In addition, *fuâd* can be reinforced and reversed. Sometimes the *fuâd* is empty.
5. In addition to all these, if the *fuâd* is not used well, there is a possibility that hellfire can reach *fuâd* as a result of being held responsible.

In line with this classification we made, it has been investigated the meaning of the word *fuâd* by examining the verses.

The word *fuâd* is used with hearing and sight in 5 verses. In these verses, it is emphasized that hearing, seeing and *fuâd* are great blessings. Since hearing and seeing are senses, we have come to the conclusion that the *fuâd* mentioned with them is also a sense or a skill.

وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ
وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“And Allah brought you out of the wombs of your mothers while you knew nothing, and gave you hearing, sight, and 'fuâd' so perhaps you would be thankful.” (An-Nahl 16/78).

Based on this verse, we think that *fuâd* is one of the elements that enable to know. Knowledge brings responsibility if *fuâd* enables to know. The features of the *fuâd* which are tendency, refutation and approval can also be considered as the premise of being responsible. From this point of view, *fuâd* can mean perceiving and reasoning.

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ
وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ

“We are telling you every news of the Prophets that will strengthen your *fuâd*. Truth has come to you in this, and an advice and a reminder for those who believe.” (Hûd 11/120)

In the verse of this, we can say that the constant of *fuâd* is the reinforcement of thought, support of perception, being sure, satisfied, clarifying and sharpening of the perception.

In our opinion, surrounding of the *fuâd* by the fire is the result of the responsibility of the fuâd. Because when the context of the verse is examined, it is stated that those who think that their possessions will perpetuate themselves will be thrown into the fire because of their delusions. That reasoning will be surrounded by fire.

It has been concluded that the word *fûad*, which means mostly heart, brain and mind in the sources, basically refers to a sense, ability or function. It is concluded that this word contains meanings such as perception, comprehension, consideration, consciousness and intuition. However, in the verses, it is possible that the organ to which the aforementioned abilities belong is meant through metaphor. This is the reason for confusion that makes it difficult to understand. Because, although the functions such as comprehension, consideration, consciousness that we present as the meaning of *fuâd* are known as the task of the brain, the Quran has shown the heart as their place.

Giriş

Tefsir külliyatının oluşmasının ve tefsir çalışmalarının hâlâ devam etmesinin sebeplerinden biri, Kur'ân'daki kelimelerin tamamı için tek ve kesin bir mana üzerinde ittifak edilmeyişidir.

Tefsirlerde ve meallerde farklı anlamlar ile karşılanan kelimelerden biri de “fuâd”dır. Genellikle kalp, gönül, yürek olarak ifade edilen bu kelime bazı ayetlerde akıl ve zihin gibi kavramlarla da açıklanmıştır. Fuâd, çoğulu “ef'ide” ile birlikte Kur'ân'da Mekkî olan 13 sûredeki 15 ayette, 16 defa geçmektedir.

Bu makalede, fuâd kelimesinin anlamı ayetlerdeki bağlamıyla incelenecektir. Bu kelimenin anlamları ve Kur'ân bütünlüğü içerisinde tek bir anlam imkânı araştırılacaktır. Öncelikle sözlük anlamına değinilecek daha sonra ilgili ayetler gruplandırılarak ele alınacaktır. Bu çalışmada sözlükler ve klasik tefsirler temel kaynaklarımızdır. İlgili güncel çalışmalara da yer verilecektir. Elde edilen bilgilerin sunumu ve yorumlanması ile bir sonuca ulaşmak hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda çalışmanın yöntemi deskriptif olacaktır.

1. Fuâd Kelimesinin Sözlük Anlamı

Sözlüklerde, fuâd kelimesine kalp anlamı verilmiş (Cevherî 1974: 2/517, 518; Fîrûzabadî 2005: 305) ve kalp ile fuâd yakın anlamlı görülmüştür (İsfehânî 2009: 646). Kızartmak anlamına gelen فؤاد kelimesinden türeyen فؤاد kelimesinin çoğulu أفئدة şeklindedir. (İsfehânî 2009: 646). فؤاد ateşe ve şiddetli sıcaklığa işaret eder. Bu nedenle فؤاد اللحم yani “eti kızarttım” denir (İbn Fâris 1979: 4/469). Sıcak kül veya köz üzerinde yapılan ekmek; etin ateşte ızgarada olması gibi anlamlara da gelmektedir (Fîrûzâbâdî 2005: 305). Etin ve ekmeğin kızarmasıdır. Fuâdın, fuâd şeklinde isimlendirilme sebebi olarak onun tutuşması ve sıcak olması gösterilmiştir (Ezherî 1967: 14/196; İbn Fâris 1979: 4/469).

2. Ayetlerde Fuâd Kelimesi

Fuâd kelimesi, çoğulu “ef’ide” ile birlikte Kur’ân’da 16 defa geçmektedir. Bunlardan 5’i tekil 11’i ise çoğuldur. Bu ayetlerdeki manalarını göz önüne alarak fuâd kelimesini belirli başlıklar altında incelemenin uygun olacağı kanaatindeyiz. Ayetlerden ve tefsirlerden yaptığımız çıkarımlar ışığında fuâdın özelliklerini şu şekilde sınıflandırdık:

1. Fuâd öncelikle bir nimettir.
2. Bu nimetin bilmeyi sağlamak, meyletmek ve tekzip özellikleri bulunmaktadır.
3. Fuâd sorumlu tutulmaktadır.
4. Ayrıca fuâd güçlendirilebilir ve ters çevrilebilir. Bazen de fuâdın boş kalması söz konusudur.
5. Tüm bunlarla birlikte fuâd iyi kullanılmaz ise sorumlu tutulmasının da bir sonucu olarak ateşin fuâdı sarma ihtimali bulunmaktadır.

Yaptığımız bu tasnif doğrultusunda ayetleri inceleyerek fuâd kelimesinin anlamını araştıracağız.

2.1. Nimet Olarak Fuâd

Fuâd kelimesinin çoğulu olan ef’ide, beş ayette nimet olarak nitelendirilebileceğimiz vasıfla karşımıza çıkmaktadır (en-Nahl 16/78, el-Mü’minûn 23/78, es-Secde 32/9, el-Ahkâf 46/26, el-Mülk 67/23). Ayetlere bakalım:

وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ
وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Sizi hiçbir şey bilmez halde annelerinizin karnından çıkararak Allah, şükredesiniz diye size sem‘, ebsâr ve ef‘ide vermiştir.”¹ (en-Nahl 16/78)

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ

“O, sizi sem‘, ebsâr ve ef‘ide ile yaratandır. Ne kadar az şükrediyorsunuz.” (el-Mü‘minûn 23/78)

ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا
تَشْكُرُونَ

“Sonra onu düzenledi ve ona ruhundan üfledi, size sem‘, ebsâr ve ef‘ide verdi. Ne kadar az şükrediyorsunuz.” (es-Secde 32/9)

وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا
أَعْنَى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ
اللَّهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

“Onlara size sağlamadığımız imkânlar sağladık. Sem‘, ebsâr ve efide verdik. Ancak sahip oldukları sem‘, ebsâr ve efide hiçbir şekilde onlara fayda vermedi. Çünkü onlar Allah’ın ayetlerini inkâr ediyorlardı. Alay ettikleri şey onları kuşattı.” (el-Ahkâf 46/26)

قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ

“De ki: O, sizi yaratan ve size sem‘, ebsâr ve efide verendir. Ne kadar az şükrediyorsunuz.” (el-Mülk 67/23)

Yukarıdaki ayetlerin tamamında ef‘ide, sem‘ ve ebsâr kelimeleriyle birlikte zikredilmiştir.² Bundan dolayı sem‘ ve ebsâr kelimelerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

البصر “el-basar” gözün duyusudur. Çoğulu أَبْصَار “ebsâr” şeklindedir (Fîrûzâbâdî 2005: 351). Basar, görülenin idrak edilmesi olup rü‘yet için isimdir. Ayn, basar aleti yani gözbebeğidir. Sağlıklı göz anlamında da kullanılır.

Bir şeyle alakalı açık, net, somut bir bilgi varsa ona da basar denir (Askerî 2017: 99,100). Basar kelimesinin kalp ile görmeyi ifade ettiği de düşünülmüştür (Mukâtil b. Süleymân 2004: 287,288).

السمع “es-sem” kulağın duyusudur. Aynı zamanda kulak anlamında da kullanılır (Fîrûzâbâdî 2005: 730). “Sem’ işitilir olanı idrak etmektir.” (Askerî 2017: 110)

Kelime anlamlarından yola çıkılırsa ayetlerde sem’ ve ebsâr kelimelerinin her ikisi de ya organ ya da duyu anlamında kullanılmıştır. Atıf olduğu için birine duyu birine organ anlamı vermemiz uygun değildir. Buna bağlı olarak fuâd kelimesi de atıf ile aynı gruba dâhildir. Kelimelerin ilk anlamlarının yani sem’ kelimesinin işitme duyusu, ebsâr kelimesinin ise görme duyusu olarak kullanıldığı kanaatindeyiz. Buna binâen fuâd kelimesinin bir duyu, yeti veya kabiliyet olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim bu hususta şöyle denilmiştir:

Arap diline göre sadece niteleyen ile nitelenenler birbirleri üzerine atfedilirler. Şu halde uzuvların vazifeleri olan işitme ve görme üzerine fuâd kelimesinin atfedilmesinden hareketle fuâd kelimesinin de bir uzuv değil, bir uzvun vazifesi olduğu sonucunu istinbat etmekteyiz. Buna göre fuâd, duyular yoluyla doğrudan ortaya çıkan idrak demektir. Bu duyuların başında ise kulak ve göz gelmektedir. Çünkü insan düşüncesi -şahsî idrak- bu ikisiyle başlamakta ve şahsî idrak de insan düşüncesinin maddî öncüllerini teşkil etmektedir. (Şehrûr 2001: 93, 94)

Alıntıladığımız açıklamanın ilk kısmı düşüncemizi teyit etmektedir. Ancak, ilgili ayetlerin bir kısmını ele aldığımız bu ilk başlık altında, fuâdın doğrudan “bir uzvun vazifesi” ve “duyular yoluyla ortaya çıkan idrak” olduğunu söyleyebilmek çalışmamız açısından henüz erkendir.

Bu kısımda değinmek istediğimiz bir husus da sem’, ebsâr ve ef’ide’nin şükür sebebi olmasıdır. Bu sebeple işitme ve görme nimetiyle birlikte fuâd kelimesinin de işitme ve görme gibi bir nimete işaret ettiği aşikârdır. Ayetlerin “Ne kadar az şükrediyorsunuz!” kısımları söz konusu nimetlerin kıymetinin bilinmediğini göstermektedir.

Bağlamını da göz önüne alarak, ayetlerdeki ef’ide kelimesi için tefsirlerde verilen anlamlardan birkaçını özetleyelim.

Nahl sûresi 77. ayette gaybı yalnız Allah’ın bildiği ve O’nun her şeye gücü yettiği ifade edilmektedir. 78.-81. ayetler arasında ise bir bakıma Allah’ın nimetlerine ve kudretine örnekler verilmiştir. Nitekim bizim incele-

diğimiz 78. Ayet³ de bu gruba dâhildir. Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), bu ayetteki “ef’ide” kelimesini kalp kelimesinin çoğulu olan “kulûb” ile açıklamıştır (Mukâtil b. Süleymân 2002: 2/480).⁴ Taberî (ö. 310/923), bu ayeti şöyle yorumlamıştır: Allah sizi kendisiyle kavradığınız, hayrı ve şerri birbirinden ayırdığınız akılla rızıklandırmıştır. Sesleri işitip diyalog kurmanızı sağlayan sem’i ve kişileri görüp tanımanızı ve onları birbirinden ayırabilmenizi sağlayan ebsârı size verdi. Ef’ide, kendisiyle eşyanın bilindiği ve hıfzedildiği, anlamının ve tefekkürün sağlandığı kulûbtur (Taberî 2001: 14/315).

Mü’minûn sûresi 78, 79 ve 80. ayetlerde Allah’ın nimetlerine yer verilmiştir. Konumuz olan 78. Ayetteki⁵ ef’ideyi, Taberî anlamayı sağlayan bir birim olarak açıklamıştır (Taberî 2001: 17/96).

Secde sûresi 7. 8. ve 9. ayetler insanın yaratılışı hakkındadır. 7. ve 8. ayette insanın yaratılışının balçıktan başladığı, neslinin ise basit bir su özülüyle devam ettiği belirtilmiştir. İnsanın insan olarak düzenlenmesini anlatan 9. Ayette⁶ ef’ide kelimesi yer almaktadır. Mukâtil b. Süleymân, ayeti genel olarak “güzel yaratılma nimeti” şeklinde değerlendirmiştir (Mukâtil b. Süleymân 2002: 3/449). Ayette, anne karnındaki bebeğin algısının yavaş yavaş gelişmesine, doğumdan sonra zaman içerisinde insanın tasavvur, temyiz, düşünme, kavrama ve fikir üretme aşamalarına işaret edildiğini düşünülmüştür (Duman 2016: 1/1095). Râzî’ye (ö. 606/1210) göre bu ayette sem’ masdar olduğu için çoğul değildir. Ebsâr ve ef’ide ise isim olduğu için çoğul gelmiştir. Sem’ kuvve-i vahidedir, onun tek bir fiili vardır. İnsan bir anda iki kelamı zapt edemez. Kulak sem’in mahallidir ve ihtiyarı yoktur. Nerden gelirse gelsin sesi alır. Bazısını bazısından ayırma, duymama gücü yoktur. Ebsâr mahalli gözdür. Onda ihtiyar gibi bir şey vardır. Bir yönü diğerine tercih edebilir. Fuâd idrak mahallidir. Onda ihtiyar vardır, istediğine yönelir (Râzî 1981: 25/175, 176). Burada Râzî’nin fuâdı idrak mahalli olarak değerlendirmesi dikkat çekicidir. Sem’ ve ebsâr için bir mahal belirtirken onlara atıfla bağlı olan fuâdı doğrudan bir mahal olarak görmesi şaşırtıcıdır.

Ahkâf sûresi 21-26 ayetleri arasında Âd kavminin helak sürecine dair bilgi verilmiştir. 26. Ayette⁷ ise verilen nimetlerin amacına uygun kullanılmadığı belirtilmiştir. Sem’, ebsâr ve ef’ide fayda vermemiş yani yerli yerinde işletilmediği için sahiplerini inkâra sürüklemiştir. Bunun neticesi helak edilmek olmuştur. Sem’, ebsâr ve ef’ide onlara fayda vermemiş yani onları azaptan kurtarmamıştır (Mukâtil b. Süleymân 2002: 4/26). Râzî’ye göre ef’ide, marifetullah talebi için kullanılmamıştır (Râzî 1981: 28/29). Bu da Âd kavminin helak edilmesine sebep olmuştur.

Bu başlık altında incelediğimiz ayetlerdeki fuâd kelimesi için yapılan açıklamalar şunlardır:

1. Kalp
2. Hayrı ve şerri birbirinden ayıran akıl
3. Eşyanın bilindiği, hıfzedildiği, anlamının ve tefekkürün sağlandığı kalp
4. Anlamayı sağlayan birim
5. İdrak mahalli

Söz konusu ayetler ışığında *fuâd*, insanlara verilen bedenî nimetlerden biridir, diyebiliriz. Bu bağlamda, ilgili ayetlerden anladığımız kadarıyla fuâd, insana verilmiş bir duyuyu, bir yetiyi veya bir kabiliyeti ifade etmektedir. Sem' ve ebsâr ile kullanılması bizi daha çok algılama, akletme ve idrak etme gibi anlamlara yönlendirmektedir. Çünkü işitme ve görme, işitilenin ve görülenin beyinde idrak edilip yorumlanmasıyla ilgilidir.⁸ Bu açıdan bakıldığında ayetlerde özelden genele bir sıralama yapılmış olabilir. Yani önce algı ve idrak ile alakalı olan iki duyuyu (işitme ve görme) verilip daha sonra duyularının tamamıyla ilgili olan idrak etme, algılama veya hissetme diyebileceğimiz genel bir yetiye vurgu yapılmış olması muhtemeldir.

2.2. Bilmeyi Sağlamak, Meyletmek ve Tekzip Özellikleriyle Fuâd

2.2.1. Bilmeyi Sağlamak

İlgili gördüğümüz Nahl sûresi 78. ayet şöyledir:

وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ
وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Sizi hiçbir şey bilmez halde annelerinizin karnından çıkaran Allah, şükredesiniz diye size sem', ebsâr ve ef'ide vermiştir.” (en-Nahl 16/78)

Ayetin ilk kısmındaki “bilmek” filini önemsemekteyiz. Hiçbir şey bilmez halde iken dünyaya gelen insanda, kendisine verilen işitme, görme ve ef'ide sayesinde bilme hali ortaya çıkmaktadır. O halde işitme ve görmeye ek olarak fuâd/ef'ide de bilmeyi oluşturan unsurlardan biridir. Ayrıca bilginin fayda vermesi umulur ki bunu da Ahkâf sûresi 26. ayette görmekteyiz:

وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

“Onlara size sağlamadığımız imkânlar sağladık. Sem‘, ebsâr ve efide verdik. Ancak sahip oldukları sem‘, ebsâr ve efide hiçbir şekilde onlara fayda vermedi. Çünkü onlar Allah’ın ayetlerini inkâr ediyorlardı. Alay ettikleri şey onları kuşattı.” (el-Ahkâf 46/26)

Ayetteki işitme, görme ve ef’idenin fayda vermemesini, doğru bilgiye ulaşma amacıyla kullanılmaması olarak değerlendirmekteyiz. Bu bakımdan A’râf 179. ayetteki şu kısım ile yakın anlamlı olduğunu düşünmekteyiz:

لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا

“...Onların kalpleri vardır kavrayamazlar, gözleri vardır göremezler, kulakları vardır işitemezler...” (el-A’râf 7/179)

Bu ayette organ ve işlevi eşleştirmesi görmektedir. Yani kalp-fehm, göz-basar ve kulak-sem‘ şeklinde bir eşleştirme mevcuttur. Buradan yola çıkarak bir önceki ayette (el-Ahkâf 46/26) sadece organların işlevlerine yer verildiğini düşünürsek her iki ayetteki ilgili kelimeler arasında bir eşleştirme yaparak kelimeleri değerlendirebiliriz. Bu yaklaşımımız fuâd kelimesini anlamada yardımcı olabilir. İki ayetin mana yakınlığını oluşturan kelimeleri yazalım:

el-A’râf 7/179		el-Ahkâf 46/26.
Organ	İşlev	İşlev
Kalp	Fehm	Fuâd
Göz	Basar	Basar
Kulak	Sem‘	Sem‘

Sem‘ ve basar aynı şekilde gelmişken fuâd, fehm kelimesine tekabül etmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre fuâd, kalbin bir işlevi olmaktadır. Fehm ile eş anlamlı veya yakın anlamlı olmalıdır. Ancak burada birkaç soru ortaya çıkmaktadır.

Kalp fehmeder mi? Kalp bizim anladığımız anlamda, yani göğüs kafesindeki et parçasını mı ifade etmektedir? Daha genel ifadeyle Kur’ân’da

kalp hangi anlamda kullanılmaktadır? Bu konuda farklı çalışmalar yapılmıştır (Bkz. Cerrahoğlu 1993; Karadağ 2011; Çalık 2011; Aktaş 2013; Okur 2020). Kalp kelimesi bir şeyin özü, en değerli kısmı olarak izah edilmiş ve Kur'ân'da beyin anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir (Şehrûr 2001: 94, 95). Ayrıca kalbin, insanın biyolojik varlığıyla birlikte zihnî, hissî ve ahlâkî boyutlarının iç içe olduğunu anlatan bir kavram olduğuna işaret edilmiştir (Çalık 2011: 188). Kur'ân'da zihinsel faaliyetler için kalbin kullanılmasına sebep olarak, duyuların beyin, beyin de kalbin hizmetinde olması gösterilmiştir (Duman 2016: 1/1095). Kur'ân'a göre anlama, düşünme ve hatırlama kalbin işlevidir (Cerrahoğlu 1993: 115). Bundan dolayı fuâd kelimesi de “sezme, anlama ve bir şeyin mahiyetini kavrama gücü” (Bolay, 10 Ekim 2020) olarak anlaşılmıştır. Anlaşılan o ki Kur'ân'da kalp daha çok düşünme, anlama ve idrak merkezi olarak kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak fuâd da söz konusu işlevleri ifade eden bir manaya sahip olsa gerektir. Bu bağlamda fuâd kelimesine “duyular yoluyla doğrudan ortaya çıkan idrak” (Şehrûr 2001: 94) anlamı verilmiş ve devamında şöyle denilmiştir: “Arapçada fuâd kavramı, ‘fe-e-de’ fiil kökünden gelmekte ve şiddetli sıcaklığa delâlet etmektedir. Kur'ân, kavrama, sözünü ettiğimiz anlamı vermiştir, çünkü fuâd, düşünmeye teşvik eden (sıcak) bir unsur mesabesindedir.” (Şehrûr 2001: 94)

2.2.2. Meyletmek

Bu konuda ele alacağımız iki ayet şu şekildedir:

وَلِتَصْغَىٰ إِلَيْهِ أَفِدَّةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ
مُقْتَرِفُونَ

“Ahirete inanmayanların fuâdları ona meyletsin, ondan hoşlansın ve onlar işledikleri suçları işlemeye devam etsinler.” (el-En‘âm 6/113)

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بُوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا
لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ
لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ

“Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin yanında ekini olmayan çorak bir vadiye yerleştirdim ki Rabbimiz, namazı ikame etsinler diye. İnsanların fuâdlarını onlara meyleder kıl ve çeşitli ürünlerle onları rızıklandır. Umulur ki şükrederler!” (İbrâhîm 14/37)

Enâm sûresi 112 ve 113. ayetin birlikte değerlendirilmesi uygun gözük-
mektedir: “Böylece her peygamber için insan ve cin şeytanları düşman kaldık. Aldatmak maksadıyla birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dilesey-
di bunu yapmazlardı. O halde onları uydurdukları ile baş başa bırak.”⁹ (el-
En‘âm 6/112) “Ahirete inanmayanların fuâdları ona meyletsin, ondan hoş-
lansın ve onlar işledikleri suçları işlemeye devam etsinler.” (el-En‘âm 6/113)

Taberî buradaki ef’ideye kulûb demiştir ve kalplerin meyletmesi şeklinde yorumlamıştır (Taberî 2001: 9/503). Bazılarına göre kalp bedende ilk alaka kurulan yerdir. O yüzden ayette meyil ve irade yeri olarak kalp getirilmiştir (Râzî 1981: 13/166). İbni Kesir’in (ö. 774/1373), yer verdiği rivayete göre ayet “onların kalpleri (kulûbuhum), akılları ve kulakları meyletsin.” (İbn Kesir 2000: 6/143) anlamını içermektedir. Görünen o ki En‘âm sûresi 113. ayet-
teki fuâd kelimesi kalp olarak anlaşılmıştır.

İbrâhîm sûresi’nin 37. ayetindeki “ef’ideten mine’n-nâs” ifadesi “kavmen mine’n-nâs” şeklinde ve “İnsanlardan bir grubu İsmail ve zürriyetine doğru meylettir.” olarak açıklanmıştır (Mukâtil b. Süleymân 2002: 2/408). Ferrâ (ö. 207/822), فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ ifadesini “insanların fuâd-
larının onları istemesi” şeklinde açıklamış ve erâde fiilini kullanmıştır (Fer-
râ 1983: 2/78). Meyletmeye, istemek anlamı vermiştir. Kanaatimizce fuâdın meyletmesi, düşüncenin meyli, o yönde düşünmek ve algılamak olabilir. Bu anlamda Enâm sûresi 113. ayet için “Ahirete inanmayanların düşünceleri yal-
dızlı sözlere meyletsin, onları düşünsün, beğensin, kabul etsin.” diyebiliriz. İbrâhîm sûresi 37. ayeti “İnsanlara onları fark ettir, insanların idraklerini on-
lara yönlendir ki çorak bir vadide aç, susuz ve yalnız kalmasınlar.” şeklinde açıklayabiliriz.

2.2.3. Tekzip

Konuyla ilgili ayet şu şekildedir:

مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى

“Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı.” (en-Necm 53/11)

Mukâtil b. Süleymân, buradaki fuâd için “kalbu Muhammed” demiş-
tir (Mukâtil b. Süleymân 2002: 4/160). Haddâdî (ö. 400/1010’dan sonra)¹⁰,

“Muhammed’in kalbi gözleriyle gördüğünü yalanlamadı” (Haddâdî 339/b) şeklinde açıklamıştır. Ferrâ, fuâdın yalanlayamayacağını, burada kastedilenin fuâdın sahibi olduğunu söylemiştir (Ferrâ 1983: 3/96). Anlaşılan o ki müfessir, fuâdı yalanlama özelliği olmayan bir uzuv olarak görmüştür. Bundan dolayı ayette, verilen uzuvla, o uzvun sahibi insanın kastedildiğini söylemiştir. Taberî bu ayetin tefsirinde “fuâd ile görmek” hakkında rivayetlere yer vermiştir (Taberî 2001: 22/22-27). Rivayetler “gönül gözü ile görmek” ile ilgilidir. Râzî’ye göre Allah bir şeyin bilgisini görme yoluyla meydana getirirse ru’yet, kalp yoluyla meydana getirirse marifet olur ki Allah kalpte algılayan bir kabiliyet yaratmaya kadirdir (Râzî 1981: 28/ 290).

Fuâdın tekzibi varsa tasdiki de söz konusudur. O halde fuâd görülen bir şeyi doğrular veya yalanlar. Belki buna görülenin onayı veya reddi diyebiliriz. Bu açıdan fuâd, algılamak ve idrak etmek ile yakın anlamlı olsa gerektir. Bu durumda, incelediğimiz ayet, gördüğünü yanlış algılamadığının farkında olmak, gördüğünden emin olmak anlamlarını içermektedir.

Bu başlık altında incelediğimiz ayetlerdeki fuâd kelimesi için yer verdiğimiz açıklamalar şunlardır:

1. Sezme, anlama ve bir şeyin mahiyetini kavrama gücü
2. Kalp

Söz konusu ayetler ışığında fuâd kelimesinin anlamı için kanaatimiz şöyledir:

1. Bilmeyi sağlayan öğelerdendir.
2. Bilmeyi sağlamasından ötürü fuâdın fayda vermesi beklenir.
3. Kalbin işlevidir, ancak Kur’ân’da kalbin beyne yakın anlamda kullanıldığı göz önüne alınırsa fuâd için beynin bir işlevi demek daha doğru olabilir.
4. Algılamak ile yakın anlamlıdır.

2.3. Fuâdın Sorumlu Olması

Fuâdın bilmeyi sağlayan öğelerden biri olduğuna değindik. Bilgi sorumluluk getirir. Fuâdın meyletme, tekzib ve tasdik özellikleri de sorumlu olmasının öncülü olarak düşünülebilir. Konuyla alakalı olarak İsrâ sûresi 36. ayeti ele alacağız.

İsrâ sûresi 23.-39. ayetleri arası emredilen ve yasaklanan bazı fiilleri anlatan bir bölümdür. Bu bölümde yer alan 36. ayet şöyledir:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ
مَسْنُؤًا

“Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme çünkü işitme, görme ve fuâd bundan sorumludur.” (el-İsrâ 17/36)

Buradaki fuâd kelimesi, kalp olarak anlaşıldığı (Mukâtil b. Süleymân 2002: 2/530, 531) gibi bilmek olarak da anlaşılmıştır (Taberî 2001: 14/596). Râzî'ye göre sem' ve basar duyuyla elde edilen bilgiye fuâd ise akılla elde edilen bilgiye işaret etmektedir (Râzî 1981: 20/211).

İsrâ sûresi 36. ayet bize şu ayeti hatırlatmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا
وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا
اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ

“Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Gizli halleri araştırmayın. Birbirinizin giybetini yapmayın. Sizden biri ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Ondan tiksindiniz! O halde Allah'tan korkun. Muhakkak ki Allah tövbeleri çokça kabul edendir, rahmeti çok olandır.” (el-Hucurât 49/12)

İncelediğimiz İsrâ sûresi 36. ayetin “Hakkında bilgin bulunmayan bir şeyin ardına düşme!” kısmı, Hucurât sûresi 12. ayetteki “Zannın çoğundan sakının.” ifadesini çağrıştırmaktadır. Her iki sûrenin ilgili ayetlerinin siyak ve sibakı göz önüne alındığında, emir ve yasakları içeren bağlamı bizi bu şekilde düşünmeye yönlendirmiştir. Dolayısıyla bilgisizce bir şeyin ardına düşmek ve zan üzere hareket etmek yanlış bilgiye ulaştırır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi işitme, görme ve fuâd bilmeyi sağlayan unsurlardır. Yanlış bilgi, bilmeyi sağlayan unsurların gerektiği gibi işletilmediğini gösterir. Zan üzere, doğru bilgiye ulaşmadan hareket edilerek işitme, görme ve fuâd yanıltılmış olmaktadır. Eğer fuâda algı dersek algının yanılması gerçekleşmiş olur. Yanlış algı doğrultusunda hareket etmek de sorumluluk getirir.

Bu başlıkta incelediğimiz ayette fuâd kelimesi için verilen anlamlar şunlardır:

1. Kalp

2. Bilmek

3. Akılla elde edilen bilgi

İncelediğimiz ayet ışığında fuâd kelimesinin anlamı kanaatimizce “düşünce” ve “algı” olabilir.

2.4. Güçlendirilen, Ters Çevrilen ve Boş Kalabilen Fuâd

2.4.1. Fuâdın Güçlendirilmesi

Fuâdın güçlendirilmesi olarak ifade ettiğimiz durum, Kur’ân’da iki ayette *fuâdın tesbîti* olarak geçen kısımdır. Söz konusu ayetler şöyledir:

وَكَلَّا نَقْصُ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقِّ
وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٌ لِلْمُؤْمِنِينَ

“Peygamberlerin haberlerinden, senin fuâdını güçlendireceklerin her birini sana anlatıyoruz. Bunda sana hak, müminlere de bir öğüt ve bir hatırlatma gelmiştir.” (Hûd 11/120)

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ
وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا

“İnkâr edenler, ‘Kur’an ona bir defada indirilseydi’ diyorlar. Biz senin fuâdını güçlendirmek için böyle yaptık ve onu tertîl üzere okuduk.” (el-Furkân 25/32)

Her iki ayette de fuâd kelimesine kalp anlamı verilmiştir (Mukâtil b. Süleymân 2002: 2/302, 3/234). Fuâdın tesbiti için şu açıklamalar yapılmıştır:

1. Kaygılanmamak ve üzülmemektir. “Yalanlamaları ve reddetmeleri seni üzmesin, kaygılandırmasın, göğsünü daraltmasın” anlamındadır (Taberî 2001: 12/642, 643).
2. Yakini artırmak ve kalbi mutmain etmektir. Çünkü delillerin çokluğu kalbi tesbit eder ve ilmi derinleştirir (Zemahşerî 1998: 3/248).
3. Kalbin kararını, benliğin inancını onaylamak ve fuâdın sahibini cesaretlendirmektir (Taberî 2001: 17/446).

Fuâdın tesbitini fuâdın güçlendirilmesi olarak ifade ettik. Buna fuâdın sabit kılınması da diyebiliriz. Tesbit ile aynı kökten olan sabit kelimesi ise “hem cisimler hem arazlar için kullanılır.” (Askerî 2017: 157) Başka bir deyişle

bu kelime soyut şeyler için kullanılabilir (Askerî 2017: 156). Buradan hareketle, daha önce de söylediğimiz gibi, fuâdın bir organ değil bir işlev, yeti veya algı olduğunu söylememiz mümkün gözükmemektedir. Fuâdın sabit olmasına ise düşüncenin pekiştirilmesi, algının desteklenmesi, emin olmak, mutmain olmak, algının netleşmesi ve keskinleşmesi diyebiliriz.

2.4.2. Fuâdın Ters Çevrilmesi

İlgili ayet şöyledir:

وَنَقَلْبِ أَفْدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوْلَٰى مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ
يَعْمَهُونَ

“Ona iman etmedikleri ilk durumdaki gibi (mûcize gösterdikten sonra da) onların fuâdlarını ve gözlerini ters çeviririz ve onları azgınlıkları içinde bocalar bir halde bırakırız.” (el-En’âm 6/110)

Bu ayetin öncesinde (el-En’âm 6/109)¹¹, bir mucize gelse iman edeceklerini iddia edenlerden bahsedilmekte ve mucize gelse bile onların iman etmeyeceği vurgulanmaktadır. Bu ayet ise bahsi geçen durumu biraz daha açıklamaktadır.

Ele aldığımız ayetteki “ef’ide” kelimesi “kulûb” olarak açıklanmıştır (Mukâtil b. Süleymân 2002: 1/584, 585). Ef’idenin ters çevrilmesi ise imandan sapma olarak yorumlanmıştır (Taberî 2001: 9/492). Bu ayetteki fuâd Râzî’ye göre kalptir ve kalp iyi veya kötüye karar verilen yerdir (Râzî 1981: 13/154, 155). Kalp maden; sem’ ve ebsâr alettir (Râzî 1981: 13/155). Zemahşerî de ef’ide yerine kalp kelimesini kullanmış ve söz konusu ifadeyi kalplerin mühürlenerek anlamaz ve iman edemez duruma gelmesi olarak yorumlamıştır (Zemahşerî 1998: 2/387, 388). Fuâdı algı olarak kabul edersek burada, algının yanılmasına işaret olabilir. Ayetteki durumu; bakışın ve anlayışın bozuk olması, ters taraftan bakıp yanlış anlamak ve neticede hakikati görememek ve bilememek olarak ifade edebiliriz.

2.4.3. Fuâdın Boş Kalması

Bu konudaki iki ayeti, farklı durumları anlattıkları için, sırayla ele almayı uygun görmekteyiz. İlk inceleyeceğimiz ayet şöyledir:

مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤْسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَفْدَتَهُمْ هَوَاءٌ

“Başlarını dikerek koşarlar. Bakışları kendilerine dönmez. Fuâdları bomboştur.” (İbrâhîm 14/43)

Öncelikle هوى “hevâ” kelimesine değinmek yerinde olacaktır. Bu kelimenin Kur’ân’da beş anlamda kullanıldığı belirtilmiştir:

1. Nezele/inmek
2. Helâk olmak
3. Canların çektiği, arzu ettiği şeyler
4. Bir şeyin herhangi bir şeye dayanmaksızın iki şey arasında durması. [Havada olması]
5. Rüzgârın alıp götürmesi savurması. (Mukâtil b. Süleymân 2004: 435-437)

İbrâhîm sûresi 43. ayette hevâ kelimesi, helak olmak, havada askıda kalmak veya savrulmak anlamlarına yakın kullanılmış olabilir. Çünkü bu ayetin, 42. ayetle¹² birlikte ele alındığında, inanmayanların ahiretteki durumlarına işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Mukâtil b. Süleymân, bu ayetteki “ef’ide” kelimesini kalpler olarak anlamıştır. Ona göre kâfirler ateşi gördüklerinde öyle çok hıçkırarak ağlayacaklar ki kalpleri yerinden sökülüp boğazlarına takılacaktır. O kalpler ne ağızdan çıkabilecek ne de geri yerlerine dönebilecektir. Böylece göğüs ile boğaz arasında bir boşluk kalmış olacaktır. Bu durumda sesleri de kesilecek ve dilleri boğazlarında kalacaktır (Mukâtil b. Süleymân 2002: 2/410). Taberî’nin verdiği rivayetlerde وَأَفْنَدْتُهُمْ هَوَاءً ifadesi hakkında farklı görüşler vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Paramparça, içinde hayırdan bir eser yok, harabe gibi içi bomboştur.
2. Ef’ide kalpler demektir. Onların içinde akıl ve faydalı bir şeyin olmadığı belirtilmektedir.
3. İçi boş ve anlamsız bir şekilde salınmaktadır. Karar kıldığı bir mekânı yoktur.
4. Yerinden çıkmış boğazlara takılı kalmıştır. (Taberî 2001: 13/ 710-712)

Taberî, bunlardan “İçi bomboş, içinde hiçbir hayır yok ve hiçbir şey akledemiyor.” manalarını doğru bulmuştur (Taberî 2001: 13/713). Zemahşerî ise “Hayır konusunda sıfır ve bomboş.” anlamına geldiğini belirtmiş, söz konusu ifadeye “İçi boş ve akıl yok.” anlamı verildiğini de nakletmiştir (Zemahşerî 1998: 3/391).

Söz konusu ayet bize Yâsîn sûresi 51. 52. ayetleri hatırlatmaktadır:

وَنُفِّخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ
قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ
الْمُرْسَلُونَ

“Ve Sûr’a üflenmiştir. Onlar kabirlerinden kalkıp Rablerine doğru koşmaktadırlar. Derler ki: Yazıklar olsun bize! Kim kaldırdı bizi yattığımız yerden? Bu Rahman’ın vadettiğidir ve elçiler doğru söylemiş.” (Yâsîn 36/51, 52)

Bu ayetlerde yine inananların ahiretteki durumu anlatılmaktadır. İncelediğimiz ayetle benzer yönü diriliş anının dehşeti ve Rabbine koşanların durumudur. Yâsîn sûresindeki ayetin “Yazıklar olsun bize! Kim kaldırdı bizi yattığımız yerden?” kısmı ile incelediğimiz ayetteki “Fuâdları bomboştur.” (İbrâhîm 14/43) kısmının yakın anlamlar içerdiğini düşünmekteyiz. Kanaatimizce fuâdların boş olması, durumu algılayamama halidir. “Yazıklar olsun bize! Kim kaldırdı bizi yattığımız yerden?” ifadesini de algının kilitlenmesi halinin dışı vurumu olarak düşünmek mümkün görülmektedir. Dolayısıyla burada fuâd kelimesi için algı ya da idrak demeyi uygun görmekteyiz. Fuâdın boş kalması ise algının askıda kalması, bir şey algılayamama, bocalama ve idrak edememe durumu olmaktadır.

Fuâdın boş kalması ile ilgili diğer ayet şöyledir:

وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِعًا إِنْ كَادَتْ تُنْبِئِي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا
لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

“Mûsâ’nın annesinin fuâdı boş kaldı. Eğer, inanıp güvenen biri olması için onun kalbini desteklememiş olsaydık neredeyse onu açığa çıkaracaktı.” (el-Kasas 28/10)

Fâriğ kelimesinin kökü olan فرغ (f-r-ğ) meşgul olmanın zıddıdır, boş olmadır (İsfehânî 2009: 632). Mûsâ’nın annesinin fuâdının boş olması, ona Mûsâ’nın unutturulması olarak değerlendirilmiştir. Bir görüşe göre de sadece Mûsâ’yı düşündüğü için ondan başka her şeyden boş kalmıştır (İsfehânî 2009: 632). Mukâtil b. Süleymân, söz konusu ifadeyi, annesinin Mûsâ’nın boğulmasından korkması olarak değerlendirmiştir (Mukâtil b. Süleymân 2002: 3/337). Ferrâ, Mûsâ’nın annesinin göğsünün daraldığına işaret edildiğini söylemiştir. “Fâriğân” kelimesinin “fezian”(korkmuş) olarak da okunmuş olduğuna de-

ğınmıştır (Ferrâ 1983: 2/303). Taberî'nin tercih ettiği görüşe göre Mûsâ'nın annesinin fuâdında Mûsâ'nın üzüntüsü dışında hiçbir şeyin olmaması, fuâdın boş kalmasıdır (Taberî 2001: 18/170). Zemahşerî, “fâriğan” kelimesini aklın sıfırlanması olarak açıklamıştır (Zemahşerî 1998: 4/485).

Kanaatimizce, Mûsâ'nın annesinin fuâdının boş olması, düşüncesinin tamamen Mûsâ ile dolu olması ve başka bir şey düşünememesi, algılayamaması veya hissedememesidir. Bu açıdan bakıldığında fuâd zihinsel bir faaliyet ya da hissetme anlamına gelir.

Bu ayette dikkat çeken bir husus da kalp ve fuâd kelimelerinin kullanılmış olmasıdır. Daha önce görüldüğü gibi pek çok ayette müfessirler fuâd kelimesine kalp anlamı vermişlerdir. Ancak bu ayet fuâd ve kalbin ayrı şeyler olduğunu düşünmemize imkân sağlamaktadır. Bu nedenle, daha önce geçtiği gibi, burada da fuâd, kalbin işlevi olarak düşünülebilir. Bu düşünce doğrultusunda ayeti şöyle anlamaktayız: Allah, Mûsâ'nın annesinin kalbini yani düşünce merkezini/aklını kontrol altına alıp dengelememiş olsaydı, Mûsâ'nın annesi aklını yitirebilir durumu açığa çıkarabilirdi. Çünkü fuâdı boş kalmıştı yani Mûsâ'dan başka bir şey düşünemez ve algılayamaz olmuştur.

Bu başlığın kapsadığı ayetlerdeki fuâd kelimesine “kalp” ve “akıl” anlamı verilmiştir. Kanaatimizce söz konusu ayetlerdeki fuâd kelimesini “algılama” ve “düşünme becerisi” anlamları daha iyi ifade etmektedir.

2.5. Fuâdı Ateşin Sarması

Fuâdları ateşin sarması veya onlara ateşin ulaşması, daha önce işlediğimiz, fuâdın sorumlu olma özelliğinin sonucudur, diyebiliriz. İlgili ayetler şöyledir:

نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ

“Fuâdlara ulaşan Allah'ın tutuşturulmuş ateşi!” (el-Hümeze 104/6, 7)

Burada “ef’ide” kelimesinin kullanılması, gönüllerin ateşten aşırı derecede etkilenmesine bağlanmıştır (İsfehânî 2009: 646). Ef’ide kelimesi kalpler olarak açıklanmış; ayetler, ateşin bedendeki deri ve etleri yakarak kalbe kadar ulaşması olarak tefsir edilmiştir (Mukâtil b. Süleymân 2002: 4/837). Ferrâ, ateşin elemninin ef’ideye ulaşması şeklinde açıklamıştır (Ferrâ 1983: 3/290). Taberî, ateşin alevinin ve acısının kalplere ulaşması, demiştir (Taberî 2001: 24/622). Zemahşerî’ye göre fuâd, kalbin ortasıdır (Zemahşerî 1998: 5/429). Buna binaen yaptığı açıklamanın özeti şöyledir: İnsan bedeninde fuâd kadar hassas bir şey yoktur. En ufak ezâda bile onun kadar acı çeken yoktur. Cehen-

nem ateşi onu sarınca hali nasıl olur! Fuâdı ateş sarar ama yakmaz. Çünkü yansa o ef'ide sahipleri ölür. Burada kastedilen “orada ne ölür, ne de yaşar” (el-A’la, 87/13) ayetindeki durumdur. Yani ateş eti geçip fuâda dayanmaktadır. Fuâdın özellikle belirtilme sebebi ise fuâdın küfrün, kötü akidenin ve fâsid niyetin yeri olmasıdır (Zemahşerî 1998: 5/429; Râzî 1981: 32/94) .

Buradaki ayetlerde fuâd çoğunlukla kalp olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu ayetleri sûre bütünlüğü içerisinde değerlendirdiğimizde ve incelediğimiz diğer ayetlerle birlikte düşündüğümüzde, fuâda düşünce, algı veya düşünçenin ve algının merkezi diyebilmekteyiz. Şöyle ki sûrenin 2. ayeti¹³ “*Mal toplayan ve onu sayan.*”, 3. ayeti¹⁴ “*Malının kendini ebedileştireceğini hesap eder/düşünür/zanneder.*” anlamındadır. Devamındaki ayetlere göre 3. ayette beyan edilen düşüncesi sebebiyle 2. ayette ifade edildiği gibi mal biriktirenler, aynı zamanda 1. ayetteki¹⁵ özelliklere sahip oldukları için Hutame’ye atılacaktır. Hutame ise Allah’ın tutuşturulmuş ateşidir (Bkz. el-Hümeze 104/4,5,6). O ateş, düşünceyi veya düşünce merkezini sarar. Yanlış düşünçenin, algının, anlayışın sonucu olarak ateş, algıyı tamamen kaplar, kişi varlığının her zerresinde o ateşin acısını hisseder. Acı dışında bir şey hissedemez düşünemez. Veya ateş; yanlış düşünçenin, algının, anlayışın merkezini hiçbir şey düşünemez hale getirecek şekilde sarar. Bu da o merkezi doğru işletmemenin, gerektiği gibi kullanmamanın cezasıdır.

SONUÇ

Kur’ân’da çoğuluyla beraber 16 defa geçen fuâd kelimesine, atıfta bulunduğu eserlerde gördüğümüz kadarıyla, şu anlamlar verilmiştir:

1. Kalp
2. Hayrı ve şerri birbirinden ayıran akıl
3. Eşyanın bilindiği, hıfzedildiği, anlamının ve tefekkürün sağlandığı kalp
4. Anlamayı sağlayan birim
5. İdrak mahalli
6. Sezme, anlama ve bir şeyin mahiyetini kavrama gücü
7. Bilmek
8. Akılla elde edilen bilgi
9. Duyular yoluyla doğrudan ortaya çıkan idrak

Bu anlamlarla beraber yer verdiğimiz her bir ayeti bağlamını da göz önüne alarak inceledik. Ku'ân'da fuâd kelimesini anlamaya çalıştık. Bu çalışma sonucunda şöyle diyebilmekteyiz:

Fuâd, bilmeyi sağlayan öğelerden biri olup idrak etme, algılama, düşünme, akıl yürütme gibi bir beceriye, işleve, kabiliyete işaret etmektedir. Fuâdın kök anlamı olan sıcaklıkla irtibatı konusunda ise net bir şey söyleyememekteyiz. Sıcaklığın, algılama veya düşünme anında, beyne giden elektrokimyasal sinyaller ile alakalı olma ihtimali gibi bir düşüncemiz olsa da idrak etmede sıcaklığın rolü veya sinir sistemi-sıcaklık-algı irtibatı hakkında tıp bilimlerinden istifade etmek kanaatimizce daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Fuâd kelimesi temelde bir yeti ifade etse de Ku'ân'da bazen mecaz yoluyla o yetinin organı veya merkezi olarak da kullanılmış olabilir. Kanaatimizce fuâd kelimesini anlamlandırmadaki karışıklık söz konusu kullanımdan kaynaklanmaktadır. Çünkü fuâd kelimesinin anlam ihtimalleri arasında sunduğumuz algılama, hissetme, düşünme, akıl yürütme gibi işlevler günümüzde beynin görevi olarak bilinse de Kur'ân bunların yeri olarak kalbi göstermiştir. Dolayısıyla söz konusu işlevler hususunda kalp ve beyin arasındaki ilişki net olarak ortaya konamadığından ve Kur'ân'da kalbin beyin anlamında kullanıldığına dair ilim camiasında ortak bir görüş bulunmadığından, fuâd kelimesine Kur'ân'dan mülhem kalp diyenler olduğu gibi, düşünce merkezi olarak bilinen beyin diyenler de olmuştur.

Notlar

- 1 Ayet meallerini verirken üzerinde duracağımız kelimeleri çevirmeden almayı tercih ettik.
- 2 Ayrıca fuâd kelimesi, sem' ve basar kelimeleri ile birlikte İsrâ sûresi 36. ayette geçmektedir. Ancak bu ayet 2.3 numaralı başlığın konusu olduğu için orada ele alınacaktır.
- 3 وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
“Sizi hiçbir şey bilmez halde anelerinizin karından çıkararak Allah, şükredesiniz diye size sem', ebsâr ve ef'ide vermiştir.” (en-Nahl 16/78)
- 4 Bu başlıktaki diğer ayetlerde de ef'ide kelimesi için Mukatil b. Süleyman aynı açıklamayı yapmıştır. Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/163, 4/26, 4/393.
- 5 وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ
“O, sizi sem', ebsâr ve ef'ide ile yaratandır. Ne kadar az şükrediyorsunuz.” (el-Mü'minûn 23/78)
- 6 ثُمَّ سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي وَجَعَلْتُ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ
“Sonra onu düzenledi ve ona ruhundan üfledi, size sem', ebsâr ve ef'ide verdi. Ne kadar az şükrediyorsunuz.” (es-Secde 32/9)

7 وَلَقَدْ مَنَّآهُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَخَاقٍ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

“Onlara size sağlamadığımız imkânlar sağladık. Sem‘, ebsâr ve efide verdik. Ancak sahip oldukları sem‘, ebsâr ve ef‘ide hiçbir şekilde onlara fayda vermedi. Çünkü onlar Allah‘ın ayetlerini inkâr ediyorlardı. Alay ettikleri şey onları kuşattı.”(el-Ahkâf 46/26)

8 Beynî işleyişi hakkında bkz. David Eagleman, *Incognito Beynin Gizli Hayatı*, çev. Zeynep Arık Tozar, 40. Baskı (İstanbul: Domingo, 2020).

9 وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَبَابِئِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنَّ يُوجِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفِ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ

10 Müfessir ve tefsiri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sema Çelem, “Haddâdî‘nin El-Muvaddih li ‘ilmi‘l-Kur‘ân Tefsiri Üzerine”, *Diyanet İlmî Dergi* 56 (2020), 35-60.

11 وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَّيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ

12 وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخَّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ

13 الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ

14 يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخَذَدَةٌ

15 وَبَلْ لِكُلِّ هُمْزَةٍ لُّمَزَةٌ

Kaynaklar/References

- Aktaş, E. (2013). Kur‘ân ve Hadis Rivayetlerinde Kalp Kavramı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Askerî, Ebû Hilâl (2017). Arap Dilinde ve Kur‘ân‘da Farklar Sözlüğü el-Furûk fi‘l-luga. Çev. V. Akdoğan. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Bolay, S. H. (2020). “Akıl”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV
- Cerrahoğlu, H. (1993). Kur‘ân-ı Kerim‘de Akıl ve Kalp Kavramları ve Bunların Birbirleriyle Münasebetleri. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd (1974). Tâcü‘l-luğâ ve sıhâhu‘l-‘Arabiyye. Tah. Ahmed ‘Abdulğâfur Attar. Beyrut: Dâru‘l-İlm li‘l-Melâyin.
- Çalık, F. (2011). “Bir Semantik Analiz Denemesi: Kur‘ân‘da Kalp Kavramı”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 20(2): 167-190.
- Çelem, S. (2020). “Haddâdî‘nin El-Muvaddih li ‘ilmi‘l-Kur‘ân Tefsiri Üzerine”. *Diyanet İlmî Dergi* 56: 35-60.
- Duman, M. Z. (2016). *Beyânu‘l-Hak*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Eagleman, D. (2020). *Incognito Beynin Gizli Hayatı*. Çev. Z. Arık Tozar. 40. Baskı. İstanbul: Domingo.

- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed (1967). Tehzîbü'l-luga. Tah. Yakub 'Abdünnebî. Dâru'l-Misriyye.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd (1983). Me'âni'l-Kur'ân. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb.
- Fîrûzâbâdî, Mecdiddîn Muhammed b. Yakûp (2005). Kâmûsu'l-muhît. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Haddâdî, Ahmed b. Muhammed b. Hamdân. el-Îtkân fî ulûmi'l-Kur'ân. Kastamonu: Yazma Eser Kütüphanesi, 3659.
- İbn Fâris, Ebû Hüseyin Ahmed (1979). Mu'cemü mekâyisi'l-luga. Tah. 'Abduselâm Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Kesîr (2000). Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm. Tah. Mustafâ es-Seyyid Muhammed vd. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, Mektebetü'l-Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs.
- İsfehânî, Râgıb (1430/2009). Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân. Thk. Safvân Adnân Dâvûdî. 4. Baskı. Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye.
- Karadağ, A. (2011). Kur'an-ı Kerim'e Göre Kalbin Nitelikleri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ.
- Mukâtil b. Süleymân (2002). Tefsîru Mukâtil b. Süleymân. Tah. 'Abdullah Mahmud Şehate. Beyrut: Müessesetü'l-Tarihi'l-'Arabî.
- Mukâtil b. Süleymân (2004). Kur'ân Terimleri Sözlüğü el-Eşbâh ve'n-nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm. Çev. M. B. Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Okur, E. (2020). "Kur'ân-ı Kerîm'de Düşünme Vasıtaları Olarak Kalp, Fuâd, Lübb Kavramlarının Filolojik Tahlili". Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi 10:97-121.
- Râzî, Fahreddin (1981). Tefsîru Fahu'r-Râzî. Beyrut: Daru'l-Fikr.
- Şehrûr, M. (2001). Lügavü Kur'an Okumaları. Öz. M. Ünver. Samsun: Sidre Yayınları
- Taberî, Ebu C'âfer Muhammed b. Cerîr (2001). Câmi'u'l-beyân an te'vîli âye'l-Kur'ân. Tah. 'Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kâhire: Dâru Hecr.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (1998). el- Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl. Tah. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd vd. Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykân.

